

Fodor András és Tüskés Tibor hatalmas levelezésének harmadik, utolsó kötete 471 levelet tartalmaz és az 1977 és 1997 közötti huszonegy évet fogja át. Bár Fodor szerint ő és Tüskés is az 1960-as évek első felében érezte magát legotthonosabban a ma-

Babus Antal 85

gyar irodalmi életben –
egyebek között azért,
mert akkor Tüskés volt a
Jelenkor főszerkesztője –
, kétségtelen, hogy mind-
ketten a fent említett két
évtizedben érték pályájuk
csúcására. Fodort az Író-
szövetség alelnökévé és a
Kossuth-díjat odaítélő
albizottság elnökévé vá-
lasztották, szerkesztette

„... HÁNY SZÁL
FŰZI-KÖTI ÖSSZE
MÁR AZ ÉLETÜNKET.”

Fodor András és Tüskés Tibor
levelezése III. 1977–1997.

a *Kortársat*, s három József Attila-díj után Kossuth-díjjal is kitüntették. Tüskés munkásságát szintén számos alkalommal ismerték el: 1979-ben Rippl-Rónai-, 1981-ben Janus Pannonius-, 1994-ben Literatúra-díjat kapott, 1994-től a *Somogy* főszerkesztőjeként dolgozott, egyik kötete a másik után látott napvilágot.

A tömérdek munkával, nagy áldozatok árán elért sikereik azonban nem szédítették meg őket, meglett férfikorukban is vívódó, önmagukat kereső emberek maradtak. Tüskés volt a tépelődőbb alkat. A szakadatlan lőtás-futás közepette egyre ritkábban érezte a „végzett munka édességét”, egyre gyakrabban csengett fülébe az intés: „miért ilyesmivel töltöd napjaidat, ezt más is el tudná végezni helyetted, mindez szekundér munka, menekülés az igazi feladat elől...” Nem véletlen, hogy legérettebb munkái – monográfiája Csorba Győzőről (1981), Illyés Gyuláról (1983), Pilinszkyról (1986) – éppen akkor születtek meg, amikor nem tért ki igazi feladatai elől.

Fodorra ritkábban törtek rá a kételkedés démonai, de évente egyszer szinte naptári pontossággal érkeztek a kínlását, vergődését rögzítő levelek. A fővárosi aszfalton, a szüntelen nyüzsgésben kiapadt költői vénája, ezért 1962-től kezdődően június második felében minden esztendőben a fonyódi családi nyaralóba számúzta magát – saját kifejezésével élve – „versíró koncentrációs táborba”. Évente mindössze ez a két hete maradt rá, hogy megőrizze magában a költőt, megkísérelje pótolni, amit év közben elmulasztott. Júniusi fonyódi leveleinek – és naplójának is – visszatérő motívuma az ihletért folytatott keserves küzdelme: „Én bezzeg elég nyomorultul vagyok, alig találok magamban a költőt...” ; „Egy hete vagyok itt, de csak 3–4 napom volt arra, hogy próbáljam a Múzsát magamhoz szelídíteni. Ilyen akaratos,

ellenkező talán sohase volt még.” A két mondatot 12 év választja el egymástól, de alapérzésük azonos.

86 Tüskést 1977 és 1997 között nagy megpróbáltatások is érték. 1983 nyarán még azt írta Fodornak, hogy Görögországba indulnak, mert „ennyi »jutalom« és »ajándék« jut harmincévi türelem és áldozatvállalás után a legjobb feleségnek”, bő két és fél év múlva pedig – külső szemlélőnek váratlanul – már önvádoló levélben panaszolta el házassága csődjét: „Egy beképzelt, paranoiás, kórosan önző embertől jogod van a barátságot megvonni. Én – ahogy az életben már sokszor – a segítségedet kértem és kérem.” Fodor segítő kezet nyújtott, de ezután még jó ideig rossz testi és lelki állapotról vittek hírt a pécsi levelek. Tüskés Martyn Ferenctől, atyai festő barátjától igyekezett megtanulni, hogy „filozofálás” helyett a tennivalóra összpontosítsa figyelmét. A munkába temetkezett a magánéleti gondok elől: „Amíg van erőm és munkám, próbálok dolgozni. [...] Amíg tudok, megkapaszkodom az írógép billentyűiben, az íróasztalomban, a gondolataimban, a papírban, a tollban.”

Tüskés vitalitásáról tanúskodik, hogy válás után, 58 évesen képes volt új életet kezdeni. Mint oly sok mindent, új párját is az irodalomnak köszönhette. 1987 decemberében írta Fodornak: „Egy szakszervezeti vetélkedő résztvevőinek fölkészítése alkalmával állt előm egy fiatalasszony: verseket ír, olvassam el őket, segítsen megjelenésüket. A kérés oly határozott volt, hogy elképedtem. Aztán megtudtam, a szerző jogvégezett asszony, s az írókat még senkinek sem mutatta meg.” A levél után szűkszavú, diszkrét jegyzet tárja fel a versek írójának kilétét: Nagy Anna. Expressis verbis az csak a könyv végén, a keresztneveket feloldó listából derül ki, hogy Nagy Anna lett Tüskés második felesége.

Tüskés az egzisztenciateremtés embertelenül nehéz gondjain is fölülkerekedett, s a lakásvásárlás után még lakáscserére is futotta erejéből. A lakáscserére az elviselhetetlen állapotok, az országra az óta is egyre inkább rátelepedő csandála-mentalitás kényszerítette rá: a fölöttük lévő lakást „alvilági söpredék figuráknak” adták bérbe, s elszabadult a pokol: „már a déli órákban kellett rendőrt hívni a randalírozó és ablakból kivizelő társaság megfékezésére”. Tüskés négy évvel korábbi levele a bizonyíték rá, hogy ez már akkoriban sem elszigetelt jelenség volt, Siófokon nyaralva-dolgozva is hasonló jelenségekre panaszkodott.

A biztos családi háttérben Tüskés új erőre kapott, s állandó irodalom-szervező munkája mellett még azt is győzte energiával, hogy kimentse magát a város betonrengetegéből, hétvégi telket vásároljon Pécs közelében, s építkezzen, fát ültessen, kertészkedjen. (Példaképe atyai barátja, szerkesztőtársa, a költő Takáts Gyula lehetett, aki szintén hetven fölött vágott bele új telek vásárlásába.)

Ha csak Tüskés és Fodor mégoly érdekes személyes ügyes-bajos dolgai-ról értesülnénk belőle, aligha lett volna érdemes megjelentetni ezt a vaskos könyvet. A több mint 500 oldalnyi levélben azonban rengeteg közérdeklődésre számot tartó eseményről is olvashatunk. Sokat utaztak, a könyvhéten évente nyakukba vették az országot, s „szolgálatra” indultak. Bár egyikük sem tartozott a népiek írótáborához – Fodor főként Czine Mihályon és Szécsi Margiton köszörülte a nyelvét közülük –, a népieknek életbevágóan fontos magyar sorskérdéseket mindketten szívügyüknek tekintették. A könyvheti országjáráson megismerték a hazai áldatlan állapotokat, gondokat, de a nagy megrázkódtatás a kisebbségben élő magyarok sorsával szembe-sülve érte őket. A határokon túlra Tüskés utazott gyakrabban, és ő rendszeresen tájékoztatta barátját az ottani helyzetről. 1979-ben a kisebbségek paradicsomának tartott Jugoszláviából, Vajdaságból írta: „bizony ott sem fenéig tejfel nemzetiségi, kisebbségi magyarnak lenni”. Egy évvel később a Felvidékre utazott: „igen-igen árvák az emberek ott Pozsonyban, s nem mindig látnak-kapnak tőlünk kellő figyelmet. Janics Kálmán könyve már itthon akadt a kezembe, első belepillantásra is fölkavaró olvasmány.” A legdrámaibb az 1983-as erdélyi útjáról küldött beszámolója: „egy váratlan erdélyi utazásra nyílt lehetőségem, ahonnét aztán teljes depresszióban tértem meg”.

Nyugaton jártukban is mindent a hazai viszonyokkal vetettek össze. 1977-ben Finnországból jelentkezett Tüskés: „Meggyőződtem, amit régebben is sejtettem, építészeink ordináréságáról, tudatlanságáról, kurvaságáról. Megtapasztaltam, hogyan lehet ugyanazokból az anyagokból, panelből, vasbetonból, téglából, üvegből ízlésesen, emberszabásúan, humánusan építkezni.” Hála egy nagy, iskolateremtő egyéniségnek, Makovecz Imrének, azóta ezen a téren komoly változások történtek nálunk is. Nemcsak Makovecz példája igazolja, hogy mindennek a kulcsa az ember, az egyéniség, hanem a pesti pályaudvar hordárainak faragatlan viselkedése is: ez ébresztette rá Tüskést félreérthetetlenül, hogy már nem az ezer tő országában van. A szocializmus a jó modort, az udvarias szót is pusztította az emberekben. Bár a viselkedési kultúra nem csak szociális-gazdasági kérdés, a társadalmi berendezkedés és hangulat kétségtelenül befolyásolja. Erről bizonyosodott meg Tüskés felesége és lánya Angliában. Lenyűgözte őket, hogy a bolti eladó, az ismeretlen járókelő ugyanolyan udvariasan bánt velük, mint a tudós vagy a múzeumőr. Az Albiont már korábban megjárta Fodor nem csodálkozott ezen: „Fogadást mertem volna kötni rá, hogy meghatottan gondolkodnak majd vissza a szigetország emberi klímájára.”

Az 1977–1997 közötti két évtizednek vannak visszatérő hősei is, mindenekelött a két korábbi kötetben is kiemelkedő szerephez jutott Fülep Lajos. Fülep 1970-ben elhunyt, de monumentális egyénisége halála után is gyakori

téma volt Fodor és Tüskés között. Utóbbi részéről ez különösen önzetlen gesztus volt, hiszen Fülep „kiátkozta” őt egy zengővárkonyi utazásról írott, jó szándékú, de kissé elnagyolt cikkéért. Fodor annak árán is kiállt barátja mellett, hogy a Fülep és közte lévő atya-fiúi kapcsolat is veszélybe került.

88 Fodor napirendre tért Fülep kérlelhetetlen szigorán, s bár Tüskés esetében ez egyáltalán nem volt magától értetődő, ő is fátylat borított a fájó esetre: „a prófétai kiátkozás és kitagadás, nem ültette el bennem a gyűlöletet, hagytam rá hatni azokat a hívásokat, szólításokat, amelyek lehetőséget adtak arra, hogy a magam képessége és tehetsége szerint továbbra is szolgálhassam Fülep ügyét”. S valóban, élete végéig szolgálta. 1971-ben, a várkonyi parókia fala előtt ő olvasta fel Martyn Ferenc emléktábla avató beszédét, az egyik legjobb ismertetőt írta Fülep és Kner Imre levelezéséről, ő adta közre Fülep és Császár János zengővárkonyi tanító levelezését, a *Kedves Professzor Úr* című kötetet (sok szó esik róla a könyvben), sőt még az írást is tapogatózott, hogy írhatna-e könyvet Fülepről a Szépirodalmi Könyvkiadó *Arcok és vallomások* sorozatába. (A kötet a Fülep-kultuszhoz egy merőben új adalékot is szolgáltat: itt, és csak itt olvashatunk egy hamvába holt próbálkozásáról, a Fülep Lajos Baráti Kör formálódásáról.)

Fodor életének kiemelkedő eseménye volt az *Ezer este Fülep Lajossal* című hatalmas, ezeröttszáz lapnyi naplójának megjelenése 1986-ban. A levelekben az *Ezer este* megjelenése körüli hercehurcát és a fogadtatás keltette hullámokat is lépésről-lépésre nyomon követhetjük. A mai írókat, akiknek nem ritkán 100, 200 példányban jelennek meg a könyveik, bizonyára előnti a sárga irigység, s értetlenkedve állnak Fodor bosszankodása előtt, hogy az eredetileg tervezett 10000 helyett csak 4000, esetleg 2500 példányban kerül majd a könyvesboltokba naplója. A példányszámok ilyen brutális csökkenésén is lemérhető, mekkorát változott a világ, s benne az irodalom, a kultúra megítélése negyedszázad alatt. Szakemberek egybehangzó véleménye szerint az *Ezer este* – időközben kibővülve Fodornak az 1979-es évig megjelent többi hatalmas terjedelmű naplójával –, megkerülhetetlen történeti forrás a Kádár-rendszer tanulmányozásához.

Ugyanez igaz Fodor és Tüskés levelezésére is, kiegészítve azzal, hogy nemcsak a Kádár-rendszer, hanem a rendszerváltoztatás első éve irodalmi életének tüzetesebb megismeréséhez is számos adalékot nyújt. A megváltozott irodalmi légkörben Fodor könnyen feltalálta magát, ellenben Tüskés ki volt szolgáltatva a liberálisnak mondott új nemzedék ízlésének, az ő szóhasználatában: ízlésterrorjának. Egykori főszerkesztőként egész életében rajta tartotta szemét a pécsi *Jelenkoron*, s nagyon bántotta az új főszerkesztőhöz, Csordás Gáborhoz köthető szemléletváltás. Tüskés szerkesztői elve az volt, hogy elsősorban Pécshez és a Dunántúlhoz kötődő szerzőknek biztosítson fórumot, s lehetőleg a tematika is kapcsolódjon a régióhoz. Ez az elv nem

szült provincializmust, mert nem utolsó sorban Fodor közvetítésével a lap nyitott volt a fővárosi írók előtt is. Tüskésnek 1964-ben azért kellett felállnia a főszerkesztői székből, mert a tolnai illetőségű, de minden ízében a pesti liberális irodalomhoz kötődő Mészöly Miklós *Ablakmosóját* közölte.

Csordás ellenben Tüskés szerint „import kultúrával” töltötte meg a *Jelenkort*, s ez keserű kifakadásra készítette: „lassan emigráns magyar írónak érezhetem magam itthon”. Az új főszerkesztő modora is sértette Tüskést: Csordás meg se köszönte a megküldött Rónay-monográfiáját. Nyilván az ilyen tapintatlan lépések hatására vonta le azt a következtetést, hogy „egy olyan türelmetlen, önző nemzedék túnt föl, amely nem akar semmiféle kontaktust az elődökkel. A nagy őrségváltás harcosai itt Pécsen is elnéznek a fejem fölött...”

Tüskés közérzete sokat javult 1994-ben, amikor átvette a *Somogy* című folyóirat szerkesztését. Az eseményt Fodor is diadalittasan üdvözölte: „a lap újra a MIÉNK”. Ha valaki valaha megírja a *Somogy* történetét, nem kerülheti meg Fodor és Tüskés levelezését. Lépésről-lépésre követhető benne a lap sorsa, kezdve onnan, hogy 1979-ben Takáts Gyula és Kanyar József hogyan szorította ki az illetékes megyei elvtársból az évi hat megjelenést egy boros vacsorán, egészen Laczkó András, a Tüskés előtti főszerkesztő magánéleti bonyodalmaig. Ez az egyetlen eset, amikor sérül az erre és a korábbi két kötetre is jellemző diszkréció. Igaz, most is sűrűn vannak a levelekben kipontozott részek, de Laczkó esetében nem elégszer. Ezért kényes dolog élő, vagy a közelmúltban elhunyt emberek levelezését közzétenni!

Az évek haladtával a levelekben egyre több szó esik betegségről, testi esendőségről. Tüskés kétszeri műtét után tanult a figyelmeztetésből, egészségesebb életmódra váltott át, naponta úszott. Korábban gyakran csodálta Fodor munkabírását, ellenben az 1990-es évektől kezdve egyre gyakrabban arra intette, hogy kötelessége vigyáznia magára. Ezek a dorgálások azonban falra hányt borsónak bizonyultak, Fodor nem lassított. 1992-ben harminc féle társadalmi és egyéb megbízatása volt, két év múlva már harminchét, s ebből tizenhét járt együtt „vezetőségbeli személyes felelősségvállalással”. Szüntelenül a rá nehezedő elviselhetetlen teherre, a vészes időhiányra panaszkodott, arra, hogy „megeszik” a közügyek, „kizsarolja a közhasználat”: az Írószövetség, a *Kortárs*, a *Somogy*, a Széchényi Könyvtár, a rádió, a televízió, a Kossuth Klub, a Fészek Klub, a Fonyódi Helikon, a Citerabarátok Köre stb. Előfordult, hogy egy nap tíznél több programot kellett volna lebonyolítania – csak hetet sikerült. A napi lőtás-futást, hasztalanságokat éjjel igyekezett kiegyenlíteni, számtalan leveléből kiderül, hogy munkaideje hajnali 3-ig, 4-ig, 5-ig tartott.

Ilyen önpusztító életmód mellett Tüskés talán meg sem lepődött rajta, amikor 1996-ban azt a baljós hírt olvasta barátja levelében, hogy szívinfarktust vésztelt át. Fodor későn látta be, hogy változtatnia kell életvitelén: egy évvel az infarktus után, 1997-ben végleg megállt a szíve, s a Fodor–Tüskés-90 levelezés végérvényesen lezárult.

Akik Fülep Lajos vonzáskörében éltek, megszokhatták, hogy a legszigorúbb mércével kell mérni. Ettől a szellemiségtől vezérelve nem hallgathatunk a kötet néhány szeplőjéről sem. Kicsit nehézkesse teszi a kötet használatát, hogy a szerkesztők – nyilvánvalóan takarékosági megfontolásból – a jegyzeteket nem a levelek, hanem a kötet végére tették. Több esetben azonban a jegyzetek el is maradtak! Nem derül ki, hogy kik a 67. lapon említett „Mátéék”, de abban is biztos vagyok, hogy kevés olvasó tudja, mi a *krúda*. A névmutatóban is előfordulnak apróbb pontatlanságok. Fülep szerfölött kényes volt a nyelvi és nyelvhelyességi hibákra, különösen az bosszantotta, ha különlenyomatot írtak különnyomat helyett. Ha valaki, Fodor nagyon jól tudta ezt, ezért szinte elképzelhetetlennek tartom, hogy a 241. lapon ő hibázott volna. Él bennem a gyanú, hogy az autográf levélben különnyomat olvasható, csak a számítógépbe írás vagy a nyomdai munkák során bővült ki a szó a fölösleges *le* szótaggal.

Midőn Tüskés a harmadik kötet előszavát megírta, a jegyzeteket elkészítette, s a névmutatót is összeállította, még senkinek sem fordult meg a fejében, hogy a könyv megjelenésekor már ő is teljes bizonyossággal fogja tudni, vajon igaz-e a Fodor által oly szívesen idézett Babits-verssor: „S a Halál se több lesz, / mint két ing közt egy meztelen kebel.” (Pannónia Könyvek, Pécs 2010)